

Uusi andmeid Ivo Schenckenbergi sõjasalgast

Ivar Leimus

Tallinna Linnaarhiivis uurimistööd tehes tellisin välja rae arveid 16. sajandi teisest poolest.¹ Ei taha kirjeldadagi oma pettumust. Paberilehed olid äärmiselt viletsas seisukorras: plekilised, kõdunenud, katkendlikud, ülemisest servast (aga just sinna märgiti tavaliselt sissekande daatum) vist ka hiirte näritud, ühesõnaga – väga raskesti kasutatavad. Et nad üldse koos püsiksid, oli lehti Saksamaal² lamineeritud, mis aga tegi teksti veelgi ähmasemaks ja selle lugemise vaevalisemaks. Libistades silmi üle tuhmide kirjaridade, jäi mu pilk korraga pidama sõnal *Hannaball*. Prillid muutusid uduseks. Egas ometi mainita siin Liivi sõja aegset eestlaste sõjasalga pealiku, kuulsat Ivo Schenckenbergi, kes kandis Hannibali hüüdnime? Edasi lugesin juba tähelepanelikult. Tõepoolest tulid Hannibal ja tema rahvas nii sellel kui ka mõnel järgmisel lehel veel korduvalt ette. Ja mis olulisemgi – siin leiduvaid andmeid polnud varem nähtavasti märgatud. Ei käsitle neid Arnold Süvalep oma enne Teist maailmasõda avaldatud Schenckenbergi-artiklites,³ ei märgi ka Inna Põltsam-Jürjo seni kõige uuemas ja põhjalikumas selleteemalises kirjutises.⁴

Sestap olgu need nüüd siinkohal avaldatud. Kõigepealt aga meeldetuletuseks paar sõna Ivost endast. Tänu ülalnimetatud ajaloolastele ja eelkõige ausale Pühavaimu kiriku pastorile Balthasar Russowile⁵ on tema

lühike elukäik üsna hästi teada. Ivo (õigemini Iwan, Iwen, Iven või Ifen) sündis 1549. aasta paiku Tallinnas Christoffer Schenckenbergi pojana. Russow nimetab Ivot müntijaselliks ja müntmeistri pojaks, mistõttu on arvatud, et Christoffer Schenckenberg oligi ametilt müntmeister. Kuid pole mingeid tõendeid, et papa Christoffer oleks seda ametit eales pidanud. Pigem on tegemist vääritimõistmisega. Nimelt abiellus Christofferi lesk Tallinna müntmeistri Paul Guldeniga, kellest nõnda sai Ivo võõrasisa ja kelle juures Ivogi ilmselt ametit õppis. Oli rahutu aeg, ja üha hullemaks asi läks. 1576. aastaks olid Vene väed jõudnud Tallinna ümbrusse ning rüüstasid siin lakka-matult. Ümberkaudne talurahvas oli sunnitud pagema linna kaitsvate müüride varju, kus hakkas õige pea puudust tundma nii toidu- ja joogipoolisest kui ka peavarjust. Et põgenike toimetulekut kuidagi hõlbustada, otsustasid Rootsi võimud lubada talumehi venelaste Liivimaa-valdustesse röövretkedele ning panid nende pealikuks meie Ivo. Oma kartmatu tegutsemisega teenis too varsti ära Hannibali au- või pigem küll pilkenime, tema sõdalasi hakati kutsuma Hannibali rahvaks. Kui venelased Tallinna 23. jaanuaril 1577 sisse piirasid ja seda süütepommidega tulistama hakkasid, kujunes Schenckenbergi väesalgast linna tuletõrjekomando. Kuid mitte ainult. Üksus, mille suuruseks Russowi kroonika annab 400

¹ Tallinna Linnaarhiiv, A.d.52.

² Suure osa Tallinna Linaarhiivi varadest evakueerisid taganevad sakslased 1944. aastal Saksamaale, kus need asusid algul Göttingenis, hiljem Koblenzis. Arhivaalid tagastati 1990. aastal.

³ A. Süvalep. Uusi andmeid Ivo Schenckenberch'ist ja tema vanemaist. – Vana Tallinn 1. Tallinn, 1936, lk. 87–97; Ivo Schenckenberch'i sünniajast. – Vana Tallinn 2. Tallinn, 1937, lk. 15–16.

⁴ I. Põltsam. Sõjakas Ivo Schenckenberg. – Eesti Ekspress 32 (713), 07.08.2003, lk. 25–26.

⁵ B. Russow. Chronica der Prouintz Lyfflandt, ... Bart 1584, – Scriptores rerum Livonicarum 2. Riga & Leipzig, 1853, lk. 113 [94 b], 116 [97b], 120 [100b], 137 [117b].

meest, võttis osa väljatungist venelaste leeri ja võitles pärast piiramise lõppu mitmel pool Eestis. Hannibali rahvale ja tema pealikule sai saatuslikuks 27. juulil 1579. aastal toimunud õnnetu Rakvere lahing, kus nad sisse piirati. Kes ei langenud lahingus, võeti vangi, poodi Rakveres üles või heideti türmi, kust neil küll imekombel õnnestus põgeneda. Ivo koos 30 kaaslasega viidi Pihkvasse ja hukati samal sügisel. Ta oli siis umbes 30-aastane.

Mida uut lisavad meie teadmistele avastatud arhivaalid? Kõigepealt lubavad nad kahelda Russowi kroonika andmetes väesalga suuruse kohta. Kui uskuda rae arveid, siis võeti 19. jaanuaril 1577 linna palgale 12 roodu Hannibali rahvast.⁶ Tolleaegne rood oli väikseim väeüksus, mis koosnes 10 võitlejast. See tähendab aga, et vähemalt alguses oli Ivo käsutuses kõige rohkem 120 meest. Ja tundub, et ka hiljem polnud tema vägi eriti arvukas – Rakvere all langes oma juhi kõrval vangi 59 sõdalast. Et tema salk oli sisse piiratud, siis pole usutav, et suurem osa mehi põgenema pääses. Vaevalt, et ka venelased ja tatarlased üle 300 võitleja lahingus surmasid. Selle vastu kõneleb niihästi vangide võtmine kui ka kogu lahingu kirjeldus kroonikas.⁷ Russowi nimetatud 400 vastas küll lipkonna normsuurusele, mida aga sageli ei saavutatudki. Täendusrikkas on ka meeste teenistusse võtmise daatum – vaid neli päeva enne venelaste saabumist Tallinna alla. Ju oldi linnas vaenlase plaanidest teadlik ja valmistuti piiramiseks aegsasti. Arves mainitud öövalve tähendas arvatavasti sedasama tuletõrjumist, millest nii mahlakalt vestab Russow oma kroonikas. Tasu oli nigel – öö eest maksti meestele kokku vaid 15 marka, mille eest sai veidi üle poole tunni, s. t. pisut rohkem kui 60 toopi⁸ ehk umbes 70

liitrit õlut. Niisiis võis igaüks neist kosutada end pärast magamata ööd vaid poole toobi kesvamärjukesega. Tõsi küll, 15. veebruaril ostis raad meestele erandkorras veel kaks tünnitäit rüübet.⁹ Hoopis paremini tõi sisse tükitöö – pommide kustutamine.

Et aga raad talumeestest tõepoolest lipkonda kavandas, seda näib tõendavat üks teine sissekanne arveraamatus. Kellegi võõramaa kaupmehe Jurgen Kopmanni käest oli tallinlane Hans Kampferbeck¹⁰ ostnud tüki kollast satiini ja pool palakat samuti kollast *ardes*'i nimelist kangast,¹¹ mis peaks olema Prantsusmaal Ardèchis valmistatud siid. Sellest siis tehti Hannibali rahva lahingulipp. Tegemist oli uhke esemega, mille materjal ainuüksi maksis 9 ½ taalrit. Pole teada, mida sellel kujutati, kuid kuldne taust viib igatahes mõtted kolmele sinisele lõvile, millest Rootsi ajal olid saanud Tallinna vapiloomad.¹² Nii-sugusel juhul oluks tegemist lausa linna ametliku väesalgaga. Samas suunas viitab ka materjali omandamise kuupäev – 24. jaanuar, s. o. päev pärast piiramise algust. Nähtavasti langetas magistraat nüüd otsuse kasutada talumehi mitte ainult röövkäikudel ja pommi-kustutusel, vaid ka korralises sõjategevuses.

Kroonikast teamegi, et Schenckenbergi väesalk sai saksa, s. t. palgasõdurite väljaõppe. Võib-olla just selleks võttis raad Hannibali juurde palgale ühe arvatavasti Bornholmi saarelt pärit landsknehti nimega Tras Laurens. 12. veebruaril ja 11. aprillil maksti mehele kahe kuu kostirahaks à 12 marka,¹³ mis tähendab, et ametisse pidi too asuma hiljemalt 12. detsembril 1576. Tasu oli armetu, kuue marga eest kuus ei saanud tollase hoogsa inflatsiooni tõttu¹⁴ enam suurt midagi. Üksainus toop reinveini maksis samal ajal juba neli

⁶ TLA A.d.52 II, l. 180v.

⁷ B. Russow. Chronica der Prouintz Lyfflandt, lk. 137 [117b].

⁸ Tünni arvestati 120 toopi.

⁹ TLA, A.d.52 II, l. 179v.

¹⁰ Tõenäoliselt raehärra Johann Kampferbecki poeg, vt. T. Derrik. Das Bruderbuch der Revaler Tafelgilde (1364–1549). Edition Wissenschaft, Reihe Geschichte 59. Mikrofiche-Ausgabe 2000, lk. 111–112.

¹¹ TLA, A.d.52 II, l. 179.

¹² I. Leimus. Tallinna vappidest ja pitsereist. – Vana Tallinn VIII (XII). Tallinn, 1998, lk. 23–32.

¹³ TLA, A.d.52 II, l. 179, 181.

¹⁴ 1577. aastal maksis taaler Tallinnas 16 marka (I. Leimus. Das Münzwesen Livlands im 16. Jahrhundert (1515–1581/94). Stockholm Studies in Numismatics 1. Stockholm, 1995, lk. 92).

marka.¹⁵ Kuid mingeid teadmisi pidi ta talumatsidele igatahes andma – Hannibali rahvast tunti kui kardetud harkpüssimehi.

Uut väeüksust läkski linnal varsti tarvis. 9. märtsil 1577 korraldati piirajate laagrisse väljatung, mis paraku ebaõnnestus. Tallinlased sattusid venelaste rünnaku alla ja umbes 30 neist pidi jätma oma elu. Hukkus ka viis Schenckenbergi lipkondlast, kes sängitati Tallinnas mulda 12. märtsil.¹⁶ Matusetalituse maksis kinni raad. Võib koguni oletada, et viimased sõnad lausus langenuile kaasa Balthasar Russow, Pühavaimu eesti koguduse pastor. Palju ta oma vaeva eest ei küsinud, iga mehe kohta kulutati veering (1/4 marka). Üks mark anti töö eest ja õllerahaks hauakaevajatele, nähtavasti ühishaua kaevamise eest. See kaotus ei jäänud Hannibali võitlejate seas viimaseks. 20. märtsil maksis raad nende matmise eest välja 3 marka,¹⁷ mis peaks tähendama, et mulda sängitati veel 12 eesti sõdalast. Et

venelane oli Tallinna piiramise juba 13. märtsil lõpetanud, oma laagri põlema süüdanud ning minema vantsinud, siis ei saanud need mehed olla hukkunud lahingus, vaid langesid pigem linnas samal ajal möllanud taudi ohvriks.

Raad jätkas oma väeülemat toetamist veel natuke aega. 22. juunil maksti ühele rätsepale Hannibali rõivaste õmblemise eest 17 marka.¹⁸ Kahjuks ei ilmne allikast, mis materjaliga oli tegemist, kuid Ivo pärandi hulgas leidis 1579. aastal paar pruune sametpükse, mis olid läbi ömmeldud siidmohääriga, ning üks uus poolsiidisest mohäärist, sametiga palistatud ja seitsme hõbenööbiga kaunistatud kuub.¹⁹ Kas nimetatud uhked ihukatted just märgitud korral meistri nōela alt olid tulnud, jääb muidugi teadmata, nagu ka see, mis puhuks või mille tasuks need valmistati. Mainitud õmb-lusarve on viimane seni leitud sissekanne rae kulutuste kohta Ivo Schenckenbergi ja tema väesalga ülalpidamiseks.

Lisa. Rae arveraamatu²⁰ sissekanded Ivo Schenckenbergi ja tema sõjasalga kohta ning nende tõlge.

fol 179

24. jaanuar 1577

It[em] An[n]o [15]77 de[n] 24 January va[n] Hans Kanfferbecke, Eyne[m] gaste mytt Name[n] Jurgen Kopmann, gekofft, dat Hannaball Synn ffolck thom ffeldttecke[n] gekrege[n] heffet, Intt erste, eyn stuck gel settenyn for 4½²¹ daler Noch ½ stücke gel Ardes for 5 daler Is tho same[n] 9½ daler, den daler for 15 M Is – 142 M

Veel. 24. jaanuaril 1577. aastal [saadud] Hans Kanfferbecke käest, ostetud ühelt võõralt [kaup-mehelt] nimega Jurgen Kopmann, mis Hannibali rahvas sai oma lahingulipuks: esiteks üks tükk kollast satiini 4½ taalri eest, veel pool tükki kollast ardesi 5 taalri eest, teeb kokku 9½ taalrit, taaler 15 marga eest, teeb – 142 marka.

12. veebruar 1577

*It[em] Iue[n] Hannebal Syne[m], landes knecht gegeue[n] mytt Name[n] Tras Laurens va[n] Bornhol[m] for 2 Mantte Is *de[n] 12 february, *²² – 12 M*

¹⁵ TLA, A.d.52 II, l. 185v.

¹⁶ TLA, A.d.52 II, l. 180.

¹⁷ TLA, A.d.52 II, l. 180v.

¹⁸ TLA, A.d.52 II, l. 182v.

¹⁹ A. Sivalap. Uusi andmeid Ivo Schenkenberch'ist, lk. 95.

²⁰ TLA, A.d. 52 II.

²¹ Maha tõmmatud: 5½.

²² *...* rea kohal.

Veel antud Iven Hannibali sõjasulasele nimega Tras Laurens Bornholmilt kahe kuu eest 12. veebruaril, teeb – 12 marka.

fol 179v

15. veebr. 1577

Lorens thor Høye bethaleth 2 t[unne] beres tho behoff Hannebal Sine[n] Volck is – 48 M

Lorens thor Høyele tasutud 2 tünni ölle [eest] Hannibali rahva jaoks, teeb – 48 marka.

fol 180

12. märts 1577

bethalth vor 5 doeden tho bestedigen van Hannibael synen Luyden Is – 1 M 9 β

Tasutud 5 surnu muldasängitamise eest Hannibali meeste seast, teeb – 1 mark 9 killingit.

Ifen synen folcke doden to begrauen vnd drunckgelt – C 1 M

Ifeni rahva surnute matmiseks ja jookarahaks – C 1 mark.

fol 180v

20. märts 1577

*betalt hern Joha[n] van Wangers[en] welckes he to Hannybals folke der stadt tom besten vorschat[en] van den 19 *[Janua]rio bet* Martzynus Ist – C 21 dage de nacht 12 rott 15 M – is 315 M*

Tasutud isand Johan von Wangersenile, mis ta Hannibali rahvale linna hüveks ette maksnud 19. jaanuarist kuni märtsini, teeb 21 päeva, 12 roodule öö eest 15 marka, teeb – 315 marka.

van Hannybals folke to bostedig[en] – 3 M

Hannibali rahva muldasängitamise eest – 3 marka.

fol 181

11. aprill 1577

Hannibal Sin[em] knechte Loren van Bornholm gegeuen vor 2 mante kostgeld is – 12 M

Hannibali sõjasulasele Lorenile Bornholmilt antud kahe kuu eest kostiraha, teeb – 12 marka.

fol 182v

22. juuni 1577

geue[n] d[em] snyder vor Haneball syne kleder tho make[n] – 17 M

Antud rätsepale Hannibali rõivaste tegemise eest – 17 marka.

Käesolev artikkel on valminud Haridus- ja Teadusministeeriumi finantseeritava uurimisteema nr. IUT18–8 raames.

Ivar Leimus

(1953), PhD, teadur-kuraator, Eesti Ajaloomuuseum, Piritä tee 56, 10127 Tallinn,
ivar.leimus@ajaloomuuseum.ee